

SPOREN VAN HERINNERING

nr. 13
September
2014

BELGIQUE - BELGIË
P.P.
BRUXELLES X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS | JAARGANG 4 | NR.13 | JULI - SEPTEMBER 2014
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGNUMMER SPOREN VAN HERINNERING: P602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

Van Het Achterhuis naar de
bühne – Anne Frank, het
succes van een symbool

p. 2

VRAAGSTUK

Het gebruik van film in
Holocausteducatie – over
*De jongen in de gestreepte
pyjama* p. 5

+ Pedagogische toepassing
p. 7

UITGEDIPT

Rwanda – de aankondiging
van een tragedie die
niemand voor mogelijk
hield p. 9

+ Pedagogische toepassing
p. 13

VARIA p. 15

Verantwoordelijk uitgever

Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Huidevettersstraat 65 – 1000 Brussel

© Kurt van der Elst

ACTUALITEIT

↑ Rosa da Silva vertolkt de
rol van Anne Frank.

Van Het Achterhuis naar de bühne – Anne Frank, het succes van een symbool

— Een nieuwe theaterproductie brengt het dagboek van Anne Frank
andermaal tot leven. Een interview met David Barnouw over deze productie
en het belang van de figuur van Anne Frank vandaag.

→ Zie p. 2

VAN HET ACHTERHUIS NAAR DE BÜHNE

Anne Frank, het succes van een symbool

— **Bijna zeventig jaar na de dood van Anne Frank is een nieuwe theatervoorstelling uitgebracht**, gebaseerd op haar beroemde dagboekantekeningen. In een interview met David Barnouw, oud-medewerker van het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), en auteur van onder meer *Het fenomeen Anne Frank* (Bert Bakker, 2012), worden de nieuwe bewerking en de debatten die ze heeft losgemaakt geanalyseerd.

Het leven van Anne Frank werd al meermaals vertolkt in films en toneelvoorstellingen. In welk opzicht verschilt dit toneelstuk van vorige producties? Is de figuur eventueel 'gemoderniseerd'? Was de theatrale aanpak aan een update toe?

David Barnouw : Het toneelstuk *Het dagboek van Anne Frank* dateert uit 1955 en is door twee Amerikaanse Hollywoodscriptwriters geschreven, het echtpaar Frances Goodrich en Albert Hackett. Otto Frank was van begin tot eind intensief bij de totstandkoming van het toneelstuk betrokken. Vóór de Hacketts waren begonnen, liet Otto Frank hen weten dat niet het Joodse aspect voorop moest staan, maar wel Anne's ideeën en idealen. Dan zou het publiek zelf kunnen zien wat de gevolgen van discriminatie en rassenhaat waren. In 1997 werd onder auspiciën van het Anne Frank Fonds in Bazel, de copyrighthouder van Annes teksten, het toneelstuk uit 1955 gedeeltelijk herschreven. De basis bleef dezelfde maar de

Joods-Amerikaanse auteur Wendy Kesselman maakt het toneelstuk 'Joodser'. Dat komt bijvoorbeeld naar voren in het feit dat de gebeden en de liedjes niet meer in het Engels worden uitgevoerd, zoals in het stuk van de Hacketts, maar in het Hebreeuws. Het stuk uit 1955 was ook heel erg rond Otto Frank gecentreerd: hoewel Anne als een levenslustige tiener aanwezig was in het toneelstuk, leek de hoofdrol weggelegd voor haar vader, de wijze en begripvolle man, die bij alle ruzies de rol van vredesstichter speelde. Het was dan ook meer 'Het dagboek van Otto Frank' geworden. En nu, bijna zestig jaar na het eerste toneelstuk, is een compleet nieuwe versie tot stand gekomen, ANNE, geschreven door het Joodse echtpaar Jessica Durlacher en Leon de Winter. In het nieuwe toneelstuk staat Anne Frank veel meer centraal. ANNE begint kort na de oorlog in Parijs, waarin Anne een uitgever treft, aan wie ze haar 'biografie' niet wil laten lezen, want ze 'kan het alleen aan iemand laten lezen die... van mij houdt.' Maar ze wil wel vertellen wat

ze heeft meegemaakt. Ze begint met haar 13^e verjaardag, toen ze nog aan het Merwedeplein woonden. Anne krijgt onder andere een rood geruit poëziealbum, dat ze als dagboek gaat gebruiken en het toneelstuk volgt dan het waar gebeurde verhaal. De grootste verandering in dit toneelstuk betreft de rol van Otto Frank, die voorheen zeer overheersend was. Hij is nog wel zeer belangrijk én autoritair, maar niet meer de dominante jeugdherbergvader uit 1955. Anne zelf komt veel meer uit de verf, mede door haar uitstapjes naar haar uitgever, die aan het eind bekend dat hij Peter Schiff is, wat een extra liefdescomponent brengt in het achterhuisverhaal. Je beleeft de inval mee en het afvoeren van de onderduikers en het stuk besluit met Otto Frank die vertelt hoe de anderen zijn omgekomen. Deze versie is meer 'Het dagboek van Anne Frank, de schrijfster' geworden en is daarmee een waardige opvolger van het Goodrich-Hackett-versie¹.

Van het oorspronkelijke dagboek verschenen meerdere edities. Hoe verhoudt de huidige theatervoorstelling zich tot die verschillende tekstversies?

David Barnouw : De basis is vanzelfsprekend hetzelfde, het dagboek van Anne Frank. In 1955 hadden de toneelschrijvers echter alleen de beschikking over de Engelse vertaling van *Het Achterhuis*. Jes-

(1) Voor een gedetailleerd overzicht, zie D. Barnouw, "Anne Frank, naar Broadway en weer terug naar Nederland. Ze schreef zichzelf volwassen", *NRC/Handelsblad*, 16 mei 2014.

© A. Scanlon

sica Durlacher en Leon de Winter hadden daarentegen de beschikking over Annes eerste versie, haar tweede versie en *Het Achterhuis* (voor het eerst verschenen in 1986 als *De Dagboeken van Anne Frank*). Omdat sinds 1986 alle teksten van Anne gepubliceerd zijn, konden Durlacher en De Winter uit een rijker arsenaal putten. Dat is op sommige punten duidelijk te merken, maar ook de aanpak is wezenlijk anders dan in 1955. Daar wordt braaf tussen 1942 en 1944 gebleven, met heel kort de terugkomst van Otto Frank in juni 1945 erbij. Nu worden ook voor het eerst de echte namen van de onderduikers gebruikt, niet de schuilnamen die Anne hen gaf.

Peter Novick stelt in zijn boek *The Holocaust in American Life* dat de Anne Frank uit de Broadway voorstelling zeer onjoods was, tot ongenoegen van de Joodse gemeenschap². Hoe ziet de Anne Frank uit de huidige theatervoorstelling er uit?

David Barnouw : In het begin werd het Amerikaanse stuk buitengewoon

(2) Peter Novick, *The Holocaust in American Life*. Boston en New York, Mariner Books, 2000, pp. 117-120.

goed ontvangen en het kreeg een keur aan toneelprijzen. In latere kritieken zoals die van Peter Novick stonden begrippen als 'ontjoodsing' en 'Amerikanisering' centraal. Peter Novicks analyse is correct, maar het was dan ook de wens van Otto Frank dat niet het Joodse aspect voorop zou staan, maar Annes ideeën en idealen. En een zekere 'Amerikanisering' was wel nodig omdat het voor een Amerikaans publiek was bedoeld. Dat komt onder meer tot uiting in de Engelstalige gebeden en de positieve eindboodschap. 'Ondanks alles blijf ik geloven in het goede van de mens', klinkt het aan het eind van het Amerikaanse toneelstuk. ANNE eindigt nu met het opnoemen van de namen van de onderduikers en wat er men hen is gebeurd; een realistischer einde dan het 'feel good'-einde uit 1955.

Verschillende instellingen beheren de nalatenschap van Anne Frank en haar dagboek. Hoe verhouden deze instanties zich tot elkaar en hoe kan het nieuwe stuk binnen die context worden gesitueerd?

David Barnouw : Er zijn drie partijen: de Anne Frank Stichting in Amsterdam,

←
Affiche van het nieuwe stuk ANNE, Times Square, New York.

die het "Achterhuis" aan de Prinsengracht beheert en als museum openstelt en nationale en internationale tentoonstellingen organiseert; het Anne Frank Fonds in Bazel, dat het copyright op Annes teksten heeft, de copyrightinkomsten beheert en aan goede doelen uitgeeft; en het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocide studies, dat in 1980 alle handschriften van Anne Frank als erfenis ontving.

Tot voor enkele jaren was het Anne Frank Fonds in Bazel alleen een organisatie die de copyrightopbrengsten van Annes dagboek beheerde en die opbrengsten verdeelde over verschillende goede doelen. Nu treedt het Fonds veel actiever op; het ziet zichzelf als de échte erfgenaam van Anne en staat hierin tegenover de Anne Frank Stichting in Amsterdam. Het huidige toneelstuk ANNE wordt weliswaar niet afgekeurd door de Anne Frank Stichting, maar zij werd hier geenszins bij betrokken door de initiator, het Anne Frank Fonds.

Het nieuwe stuk besteedt uitgebreid aandacht aan het uitgeverssucces van het dagboek van Anne Frank. Beoogt deze aandacht voor haar canonisering als schrijfster en als Holocausticoon een meer kritische omgang met de figuur als symbool of heeft ze andere doelstellingen?

David Barnouw : In Nederland is Anne Frank nooit echt tot de hogere literatuur gerekend; het was of een meisjesboek of een Holocaustboek. In het toneelstuk staat Anne als schrijfster van een dagboek centraal; het begint dan ook met een (fictieve) naoorlogse ontmoeting tussen een uitgever en Anne, die een dagboek heeft geschreven en er een boek van wil maken. Het leven in de onderduik staat natuurlijk centraal, maar haar schrijverschap speelt in dit nieuwe toneelstuk een zeer belangrijke rol. Ik geloof niet dat het stuk daarom kritischer is; de nadruk ligt gewoon meer op een meisje dat schrijft. Het nieuwe stuk is

→ Vervolg van p.3

ook expliciet op jongeren gericht en dat gold niet voor het stuk uit 1955.

Is de nieuwe productie specifiek gericht op scholen? Zijn er educatieve pakketten aan toegevoegd die leerlingen en studenten het stuk beter laten begrijpen? En welke rol speelt het publiek in het nieuwe stuk? Is het de passieve toeschouwer? De kritische waarnemer (zoals Bertolt Brecht ze graag had gezien)? Of een deelnemer aan het toneelstuk?

David Barnouw : Het stuk is bedoeld voor een jong (en dus nieuw) publiek. Er wordt een educatief pakket ontwikkeld door het Amsterdamse Joods Historisch Museum³, en niet door de Anne Frank Stichting, wat de slechte verhouding tussen het Fonds en de Stichting onderstreept. Het publiek blijft passieve toeschouwer, net zoals in de vorige toneelversies. Het is wellicht wat veel gevraagd om actieve deelnemer te zijn bij een stuk dat handelt over een onderduik (en dus de Holocaust). Maar het blijkt dat jongeren zeer onder de indruk zijn wat een leeftijdgenoot kan overkomen en het is dan ook niet voor niets dat het 'oude' toneelstuk vaak door scholieren wordt opgevoerd.

In 2010 veroorzaakt Sytze van der Zee wat controverse met zijn boek 'Vogelvrij. De jacht op de Joodse onderduiker'. Daarin beweerde hij dat de familie Frank werd verraden door een Joodse verklikster, Ans Van Dijk, en dat Otto Frank daarvan na de oorlog op de hoogte was. Hoe wordt in de theatervoorstelling omgegaan met de kwestie van (Joodse) verklikking en collaboratie in Nederland?

David Barnouw : In het toneelstuk komt het verraad, van wie dan ook, niet naar voren. Sytze van der Zee heeft niet meer dan een theorie ontwikkeld, zonder enig echt bewijs. Het lijkt ook meer een

verkooptruc, aangezien Anne Frank ook op de omslag is gezet.

De aankondiging van de voorstelling deed heel wat stof opwaaien in Nederland. Wat zijn volgens u de belangrijkste oorzaken van de ophef? En hoe werd in andere landen op de productie gereageerd?

David Barnouw : Het blijft een ongemakkelijk omgaan met de commerciële kanten van de Holocaust, die er natuurlijk altijd zijn geweest, maar die door velen niet gezien willen worden. De Anne Frank Stichting, die tot voor kort zeker een monopolie over Anne Frank had, is buiten dit toneelstuk gehouden, wat natuurlijk kwaad bloed zette. De controverse is zeker voor een deel hierop terug te voeren.

Opmerkelijk was de negatieve recensie van *NRC/Handelsblad*, het blad van de liberale elite. De hele voorpagina was eraan gewijd en de boodschap was eigenlijk: 'Wij van het liberale vooruitstrevende soort hoeven niet naar zo'n plat toneelstuk'. Deze negatieve recensie had waarschijnlijk ook te maken met het feit dat de producers van ANNE ook de zeer succesvolle musical "Soldaat van Oranje" hebben geproduceerd. Musicals worden (nog) niet tot kunst met een grote K gerekend en de *NRC* promoot voornamelijk kunst met een grote K. Hoe groter de krant, hoe positiever de recensies, met als voorbeeld de grootste krant *De Telegraaf*, die de première en alles ervoor en erna uitgebreid versloeg. *De Telegraaf* is een groot voorstander van musicals, met alle glitter die daarbij komt. Buitenlandse kranten reageerden ook positief en de *New York Times* heeft een zeer groot artikel over het stuk geschreven.

In welke mate heeft ons tijdsgewricht behoefte aan een theatervoorstelling over Anne Frank? Met andere woorden: waarom verschijnt dit toneelstuk net nu?

David Barnouw : Anne Frank is nog steeds zeer populair en per jaar bezoeken meer dan één miljoen mensen het "Achter-

huis". Aan het einde van 2015 verloopt het copyright op de teksten van Anne Frank en dan kan iedereen doen wat hij wil met de teksten. Het Anne Frank Fonds ziet die datum ook naderen en heeft daarom nu dit toneelstuk op poten gezet, zoals het Fonds in 2013 het gezamenlijk werk van Anne Frank op de markt heeft gebracht.

Tot slot, wat is de rol en de plaats van Anne Frank in de huidige Holocaustnagedachtenis en hedendaagse cultuur? Gaat van het historische personage een 'message for the future' uit, die anderen (Nelson Mandela, ML King, Mary Berg,...) niet – of slechts in mindere mate – kunnen overbrengen?

David Barnouw : Anne Frank heeft de status van een popidool en veel mensen gebruiken haar niet alleen als vertegenwoordigster van de Holocaust, maar ook als voorbeeld voor hun eigen of andermans leed op dit moment of kort geleden. Onlangs is er een documentaire op de Nederlandse tv vertoond, waarbij verschillende toeristen die in de rij voor het Anne Frank Huis wachtten, gevraagd werd wat Anne voor hen betekende. Een oudere zwarte man uit de Verenigde Staten vond dat de strijd voor emancipatie van zwarten in de jaren 1960 en 1970 'in de geest van Anne' was en een paar Tibetaanse monniken vonden dat ook voor het Tibetaanse verzet tegen China. Anne is dus een symbool voor de Holocaust en voor veel ander leed. ■

Fabian Van Samang, doctor in de geschiedenis en leraar in het Klein Seminarie Roeselare

Fransiska Louwagie, Lecturer in French Studies, Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies, University of Leicester

Anna Scanlon, doctoranda, Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies, University of Leicester

(3) De pedagogische pakketten worden aangeboden op www.theateramsterdam.nl/scholen

(4) Sytze van der Zee. *Vogelvrij. De jacht op de Joodse onderduiker*. Amsterdam, De bezige bij: 2010, 539 p.

HET GEBRUIK VAN FILM IN HOLOCAUSTEDUCATIE

Een casestudy gebaseerd op *De jongen in de gestreepte pyjama*

— **Michael Gray gaat in op het gebruik van film in Holocaustlessen**, met bijzondere aandacht voor *De jongen in de gestreepte pyjama*. Hij focust met name op de impact van films op de interesse en de historische kennis van leerlingen.

Holocaustonderwijs blijft een uitdagende opdracht voor leerkrachten. Gezien de beperkte lestijd, de omvang en het belang van het thema moeten heel wat voorzichtige en weloverwogen keuzes worden gemaakt over het materiaal dat kan opgenomen worden en de thema's die eventueel worden weggelaten. Sinds het commerciële succes van *Schindler's List* is het gebruikelijk geworden om ook

films te integreren in Holocausteducatie, wat heeft geleid tot verschillende debatten over de voor- en nadelen van dit leermiddel (Loshitzky (Ed.), 1997; Haggith en Newman (Ed.), 2005). Verschillende andere films gingen sindsdien deel uitmaken van het onderwijs over de Holocaust, zoals onder meer *De pianist* (Roman Polanski, 2002), *Defiance* (Edward Zwick, 2008) en *De jongen in de gestreepte pyjama* (Mark Herman, 2008). Het succes van deze laatst

film, gebaseerd op de gelijknamige roman van John Boyne, heeft het debat over het gebruik van films in Holocaustonderwijs terug aangewakkerd, onder meer in de UK. Op basis van deze casestudy probeert ik na te gaan welk nut en effect het gebruik van film op Holocausteducatie kan hebben.

Opvattingen en misvattingen

Voor mijn doctoraatsonderzoek, dat gebeurt in samenwerking met het 'Center for Holocaust Education' (Instituut voor Onderwijs, universiteit van Londen) deed ik onderzoek naar 298 Britse leerlingen van 13 en 14 jaar. Door middel van meerdere activiteiten, een openvraagonderzoek en meerdere semi-geleide interviews, probeerde ik

Vervolg op p.6 →

→ Vervolg van p.5

te achterhalen wat deze jonge mensen van de Holocaust afwisten, vooraleer ze haar hadden bestudeerd en waar ze hun kennis, begrip en – vaak ook – misvattingen hadden opgedaan.

Veel jongeren maken niet voor het eerst kennis met de Holocaust in het klaslokaal, maar op andere manieren, zoals het lezen van een boek, het spreken met vrienden of het bekijken van een film of websites. Onderzoek heeft aangetoond dat kinderen hun Holocaustonderricht benaderen vanuit een brede waaier aan denkbeelden en ideeën, niet enkel over hoe de wereld functioneert, maar ook over specifieke historische fenomenen (Pendry, 1997; Donovan en Bransford, 2005). Bijkomend onderzoek heeft uitgewezen dat ook jongeren specifieke opvattingen hebben over de Holocaust en dat praktijkmensen daar beter bewust van zijn als ze het onderwerp aansnijden (Totten, 1998; Edwards en O'Dowd, 2010; Gray, 2011). Wanneer de gemiddelde tiener de Holocaust voor het eerst bestudeert, heeft hij zich al een beeld gevormd over de 'nazi', het 'concentratiekamp' en 'de jood'. Specifiek onderzoek is nodig om na te gaan hoe studenten deze oordelen hebben opgedaan en hoe invloedrijk films, of een specifieke film, daarbij kunnen zijn.

Historisch en/of ethisch bewustzijn?

Op het eerste zicht lijkt het alsof het gebruik van films enkele algemene voordelen met zich meebrengt, zeker als het gaat over populaire films als *De jongen in de gestreepte pyjama*. Leerlingen vinden het bekijken van films vaak boeiend en aantrekkelijk, en het gelijktijdig verstrekken van visueel en auditief materiaal staat toe om in te spelen op verschillende leerstijlen. Films kunnen zodoende ongetwijfeld bijdragen tot de algemene bewustwording over de

Hoe men de pedagogische waarde van *De jongen in de gestreepte pyjama* ziet, hangt in ruime mate af van de doelen die men in het Holocaustonderricht centraal wil stellen.

Holocaust bij jongeren, in sommige opzichten meer dan traditionele lesprogramma's. De doelstellingen van Holocaustonderricht strekken echter beduidend verder dan dat: het is immers niet enkel belangrijk dat leerlingen zich bewust zijn van het bestaan van de Holocaust – ze moeten het onderwerp ook leren kennen en begrijpen.

Debatten over het gebruik van film in Holocaustonderricht hangen dan ook doorgaans samen met discussies over het doel van deze lessen. Enerzijds wordt daarbij het standpunt verdedigd dat de Holocaust een uniek historisch fenomeen is dat als dusdanig bestudeerd moet worden, terwijl er anderzijds ook wordt gesteld dat er meer algemene lessen te trekken vallen uit het verleden – een verleden dat aangeleerd moet worden om herhaling van toekomstige wrede daden te vermijden. Hoe men de pedagogische waarde van *De jongen in de gestreepte pyjama* ziet, hangt daarom in ruime mate af van de doelen die men in het Holocaustonderricht centraal wil stellen.

Vanuit het eerste standpunt is het van belang de geschiedenis van de Holocaust te begrijpen, in termen van wat, hoe en waarom het gebeurde. Hier worden de grenzen van *De jongen in de gestreepte pyjama* meteen duidelijk, want deze film, zoals veel andere films over de Holocaust, geeft geen antwoorden en verklaringen voor die centrale vragen. Bovendien is de precisie van *De jongen in de gestreepte pyjama*, als historische fictie, hoogst twij-

felachtig - om het zacht uit te drukken. Het is bijzonder onwaarschijnlijk dat Shmuel zijn aankomst in Auschwitz zou hebben overleefd, laat staan als één van de 'honderden' jongens, zoals die in het boek beschreven worden. Het zou aannemelijker geweest zijn dat Shmuel bij aankomst zou zijn gedood. Het is ook weinig waarschijnlijk dat een jongen die in nazi-Duitsland werd opgevoed zo tolerant geweest zou zijn ten aanzien van Joden, laat staan dat hij in staat geweest zou zijn een tunnel te graven onder een afsluiting in een – zoals in de film wordt voorgesteld – zone zonder bewakers. Niettemin schuift de film enkele belangrijke historische thema's naar voor, waaronder de davidster, de gedwongen herhuisvesting van Poolse Joden in getto's en de daaropvolgende vernietiging.

Het effect van *De jongen in de gestreepte pyjama*

De gegevens uit mijn onderzoek brachten enkele interessante patronen aan het licht, waaronder met name de uitgesproken invloed van *De jongen in de gestreepte pyjama* op het denken van de betrokken Britse leerlingen. Niet enkel had de meerderheid van de respondenten het boek gelezen of de film gezien, maar vaak beweerden ze ook dat dit betrouwbare en bruikbare informatiebronnen over het thema waren. Daarbij was het erg opmerkelijk hoe weinig kritisch ze waren over de inhoud en de morele boodschap van het verhaal. Bovendien konden een aantal historische misvattingen over de Holocaust direct of indirect aan deze bron toegeschreven worden. Leerlingen hadden foute ideeën over de kampen, de omvang, aard en de finaliteit van de Holocaust, die alle in zekere mate teruggevoerd konden worden tot de invloed van *De jongen in de gestreepte pyjama*¹. Het verhaal dat John Boyne heeft geschreven lijkt in die zin meer misvattingen en verwarring te hebben gecreëerd dan accurate en his-

torische kennis over de Holocaust. Deze weinig bevorderlijke misvattingen vestigen onze aandacht op enkele problemen die fictionele en/of cinematografische voorstellingen van de Holocaust kunnen veroorzaken. Toch waren leerlingen die aan het onderzoek deelnamen enthousiast en gefascineerd door het onderwerp, en er is geen reden om aan te nemen dat films als *De jongen in de gestreepte pyjama* geen rol spelen in de ontwikkeling van die interesse.

In welke mate de vastgestelde effecten als schadelijk worden gepercipieerd, hangt dan ook in niet onbelangrijke mate af van de beoogde doeleinden. Het affectief en emotioneel engagement dat door de film wordt bereikt, kan eventueel nuttig zijn voor bepaalde literaire of ethische analyses, binnen relevante vakcontexten. Vanuit een transversaal oogpunt kan een dergelijk gebruik van het boek of de film echter ook een impact hebben op historische vakken en kennis. Terwijl deze middelen leerlingen ontvankelijker kunnen maken om het onderwerp te bestuderen in het klaslokaal kunnen ze tegelijk een stoorzender vormen door de feitelijke onvolkomenheden in de

verhaallijn. Als leerlingen moeilijk in staat zijn het onderscheid te maken tussen feit en fictie, is een selectief, voorzichtig en kritisch gebruik van fictie en film aangewezen.

Pedagogische inbedding

Eén van de grote gevaren van het tonen van films in een klaslokaal is dat de leraar hierdoor de inhoud ervan legitimeert, ook al doet hij dat niet expliciet. Dat is *a fortiori* zo als ze getoond worden in een geschiedenisles, maar ook, eventueel op indirecte wijze, als ze gebruikt worden voor andere vakken. De leraar heeft daarom een zekere verantwoordelijkheid om de beperkingen van een film te beklemtonen, te erkennen dat het slechts om één voorstelling van de feiten gaat, en te bevestigen dat 'de Holocaust' een zeer groot en ruim aantal ervaringen omvat, die niet zomaar veralgemeend kunnen worden. Als gefictionaliseerde films gebruikt worden, dan is het bijvoorbeeld een mogelijkheid om (eventueel in tweede instantie) enkele geselecteerde fragmenten te tonen, eerder dan leerlingen zich te laten verliezen in de verhaallijn, waardoor

het kritische en analytische luik aan hen voorbij gaat.

De meest pertinente vraag in het huidige debat is dan ook niet zozeer *of* men film kan gebruiken, maar *hoe* men film kan gebruiken, welke films daarvoor in aanmerking komen, hoe ze de doelstellingen van het Holocaustonderricht al dan niet helpen bereiken, en wat de impact is die ze op het denken en begrijpen van leerlingen zullen hebben. Leerkrachten kunnen gevoelig zijn voor de eventuele impact van films op het Holocaustonderricht en eventuele foute opvattingen aanwijzen, deconstrueren en weerleggen. Op die manier kan de herinnering aan en het bewustzijn van een historisch accurate Holocaust een mogelijk groter ethisch houvast bieden voor toekomstige generaties. ■

Michael Gray, doctorandus, Centre for Holocaust Education, Institute of Education, Universiteit van Londen

Vertaling: Fabian Van Samang

(1) Een gedetailleerd verslag van dit deel van het onderzoek zal in 2014 gepubliceerd worden in *Holocaust studies: A Journal of Culture and History* (universiteit Southampton).

PEDAGOGISCHE TOEPASSING

Onderzoeksopdracht

DOELSTELLINGEN: De jongste jaren wordt steeds vaker de nadruk gelegd op onderzoekscompetenties bij leerlingen. Ze moeten niet enkel de resultaten van (historisch) onderzoek zoals die worden meegedeeld door de leerkracht (geschiedenis) kennen en begrijpen, maar ze moeten ook in staat zijn zelf een onderzoeksproject op te zetten, de gegevens te verwerken en het eindresultaat te beoordelen. De impact van films – zij het over de Holocaust, zij het over andere thema's – op de beeldvorming van de kijker, leent zich hier bijzonder goed voor.

MATERIAAL: Leraren zouden een (fragment van een) film kunnen selecteren die aansluit bij de leerstof die ze in dat jaar behandelen, zoals *The Fog of War: eleven lessons from the life of Robert S. McNamara* (Errol Morris, 2003) over de Koude Oorlog voor het zesde jaar, *In Flanders Fields* (Jan Matthys, 2013) over de Eerste Wereldoorlog voor het vijfde jaar, of *Apocalypto* (Mel Gibson, 2006) over de ondergang van de Maya's voor het vierde jaar. Eventueel kan dit ook aan het oordeel van de klasgroep worden overgelaten, op voorwaarde dat de leerlingen hun keuze grondig kunnen verantwoorden.

✓ **In een eerste stap zou de onderzoeksvraag aan de leerlingen kunnen worden voorgelegd:** hoe beïnvloedt het bekijken van een (documentaire) film de beeldvorming van het verleden? In die eerste stap kunnen leerlingen klassikaal een project ontwikkelen dat een antwoord zou kunnen bieden op die vraag. Op het meest elementaire niveau kan men leerlingen uit een andere klas een (fragment) van een film laten bekijken en er hen daarna over

Vervolg op p.8 →

→ Vervolg van p.7

bevragen. Daarbij zullen de onderzoekers meteen op enkele methodologische problemen stoten, zoals 'wie wordt bevestigd' (leerlingen uit het eerste, dan wel het zesde jaar – hier stelt zich het probleem van de voorkennis), welk referentiepunt wordt gehanteerd (waarmee wordt vergeleken, als men stelt dat een leerling na het bekijken van een film 'beter' of 'slechter' op de hoogte is van het thema dan voordien; als men stelt dat zich 'onjuiste' beelden hebben ontwikkeld, dan moet men precies weten wat dat 'juiste beeld' dan wel mag zijn), wanneer vindt de bevestiging plaats (als een interview te snel volgt op de film, dan weet de bevestiging dat impliciet gepolst wordt naar de impact van de film – wat de resultaten kan vertekenen), wat wordt bevestigd (moeten in functie van het interview uniforme vragenlijsten worden opgesteld, zijn controlevragen nodig; ...).

Bovendien zullen enkele problemen van praktische aard rijzen – wanneer wordt de film getoond (binnen of buiten de lessen), hoe wordt dat verantwoord, waar en wanneer worden de eventuele interviews afgenomen, hoe brengt men het onderzoeksmateriaal samen, hoe wordt het finale verslag gemaakt...

✓ **Na de eerste, voorbereidende stap, zou een oplossing gezocht kunnen worden voor de geformuleerde problemen.** Zo zou men de onderzoekers kunnen vragen waarom ze voor een specifieke film de bevestiging eerder zouden laten plaatsvinden in een eerste dan in een zesde jaar. Het probleem van het referentiepunt zou opgelost kunnen worden door de bevestiging vroeg in het schooljaar een (weloverwogen) vragenlijst te laten invullen, waarin naar de voorkennis van de leerlingen wordt gepeild. De onderzoekende klas zou collectief kunnen beslissen hoe de eventuele uniforme lijsten er zouden

© Alle rechten voorbehouden

© Alle rechten voorbehouden

© Alle rechten voorbehouden

moeten uitzien: welke vragen horen er in te komen; welke bewoordingen dient men te gebruiken (de woordenschat kan verschillen naar gelang studiejaar en –opties), waar zijn controlevragen nodig? Eén groep zou zich kunnen verdiepen in de materie (de oorlog in Vietnam, de Eerste Wereldoorlog, de relatie tussen de conquistadores en de Maya) en een poging ondernemen om foute beeldvorming in de film te detecteren. Op basis daarvan zou de vragenlijst voor het latere interview opgesteld kunnen worden.

✓ **In een derde stap kan het onderzoeksproject in de praktijk gebracht worden: een (fragment van een) film wordt aan een bepaalde klasgroep getoond.** Dat kan gebeuren in een lesuur, maar ook in de studietijd (als de school die voorziet) of, zoals sommige scholen die hebben, in een klassenuur. Na een zekere tijd (enkele weken – men kan afspreken met de vakleerkracht of de studiebegeleider hoe de film verantwoord wordt, zij het als onderdeel van een les, zij het als deel van een onderzoek – zonder te specificeren waarvoor) kan de enquête gebeuren – individueel, eventueel gevolgd door een klassikaal gesprek. Als de film in meerdere

klassen werd getoond, dienen de resultaten in één finaal verslag samengebracht te worden. Wellicht is het niet slecht dezelfde gegevens twee maal (door twee verschillende groepen) te laten analyseren – zo kunnen eventuele onvolkomenheden worden opgespoord.

✓ **In een vierde stap kunnen de resultaten 'gepubliceerd' worden.** Dit kan door ze formeel te laten opnemen in een publicatie van de school, door in een aparte informatiesessie de respondenten te informeren over het opzet van het onderzoek en de resultaten ervan. Eventueel kan de begeleidende leerkracht het proces en het product in een andere vorm en naar eigen goeddunken laten voorstellen, ook met zicht op een eventuele evaluatie.

✓ **Tot slot dient zich ook een evaluatiemoment aan van het onderzoeksproject zelf.** In een (kort) klassikaal gesprek kan worden nagegaan of de opdracht als zinvol, boeiend, arbeidsintensief, leerrijk, ... werd ervaren – of net niet. Eventueel kunnen suggesties geformuleerd worden over hoe toekomstig onderzoek (beter) zou kunnen of moeten verlopen. ■

Fabian Van Samang

RWANDA / De aankondiging van een tragedie die niemand voor mogelijk hield

— Twintig jaar na de Rwandese genocide gaat journaliste Colette Braeckman dieper in op de rol en de verantwoordelijkheid van politici en pers, en stelt daarbij de vraag of en hoe de genocide voorzien of vermeden had kunnen worden.

Meteen na het neerhalen van het vliegtuig van de Hutu president Habyarimana, de dood van de Rwandese premier, de moord op tien Belgische blauwhelmen en het ombrengen van de eerste Tutsi en leiders van de Hutu oppositie, deden twee interpretaties van de gebeurtenissen in Kigali de ronde: een 'spontane woede-uitbarsting', die mogelijks tot een burgeroorlog kon leiden, of een militaire staatsgreep, uitgevoerd door een groep extremisten. Geen van beide versies was correct: wat zich ontwikkelde was een genocide, een moedwillige poging om een deel van de Rwandese samenleving – de Tutsi minderheid – uit te roeien. De instrumenten voor die 'operatie' waren al maandenlang in gereedheid gebracht: wapens en munitie, doodseskaders, propaganda, dodenlijsten. Het leek nauwelijks een geheim: er waren militaire oefeningen gehouden in de open ruimtes rond Kigali, het bestaan van grote wapendepots was ontdekt en gemeld, er waren niet mis te begrijpen bedreigingen geuit en tientallen diplomatieke boodschappen waren uitgewisseld. De tragedie was voorbereid en aangekondigd, maar niemand geloofde dat de alarmsignalen in daden zouden worden omgezet en dat de slachtpartijen zouden worden uitgevoerd tot het bittere einde: de vernietiging van ongeveer één miljoen burgers op honderd dagen tijd. Niemand was ter plaatse om op te treden of om de 'moordmachine' te stoppen.

Had de laatste genocide van de twintigste eeuw vermeden of gestopt kunnen

worden? Kon de loop van de geschiedenis gewijzigd worden? Was het mogelijk de Apocalyps te vermijden, en op welk tijdstip (of tot wanneer) was een dergelijke actie mogelijk? Twintig jaar na de genocide zijn er op die vragen geen sluitende antwoorden. Lang na de gebeurtenissen is het eenvoudig om te zeggen dat alles aangekondigd was, dat de voorbereiding van een genocide zichtbaar en eenduidig was, en dat het ging om de systematische uitvoering van een misdadig plan. Dat – zoals in een Griekse tragedie – alles al geschreven was, lang van tevoren voorspeld en vervolgens volbracht, en dat er geen hoop was om het noodlot af te wenden, op geen enkel ogenblik, niet voor en niet tijdens de tragedie. Twintig jaar na de feiten denk ik nog steeds dat zelfs voor de politieke leiders en de best geïnformeerde personen in Rwanda en daarbuiten, ondanks de manifeste waarschuwingen, de zaken erg verward waren, en dat er tot op het laatste moment een geringe mogelijkheid bestond om het noodlot af te wenden. Zelfs als een vreselijk lot te voorzien is of onvermijdelijk lijkt, blijft er altijd een sprankeltje hoop dat de gebeurtenissen anders zullen uitdraaien.

De rol van de internationale pers

We moeten ons er goed van bewust zijn dat de journalisten die na de vliegtuigcrash van april 1994 in Kigali aankwamen, van erg verschillende achtergronden kwamen. Een groot deel van hen kwam uit Nairobi. Als door de wol geverfde reporters

↓
Memoriaal voor de tien Belgische blauwhelmen van UNAMIR die op 7 april 1994 werden vermoord in Kigali.

© J.A. ALT

hadden ze verslag uitgebracht in Somalië of in Soedan, en ze stonden op het punt naar Zuid-Afrika gestuurd te worden om er de eerste democratische verkiezingen te verslaan; ze wisten weinig over Rwanda of Burundi en hun eerste indruk was er één van ongedifferentieerde etnische moordpartijen. Enkele ervaren journalisten, zoals Marc Doyle van de BBC, kwamen echter zeer snel in contact met generaal Roméo Dallaire, die in 1993-1994 de commandant was van de VN-missie in Rwanda. Dallaire probeerde van meet af aan de pers in te schakelen om de publieke opinie te mobiliseren en een nauwkeuriger kijk op de situatie te geven. Journalisten als Marc

Vervolg op p.10 →

→ Vervolg van p.9

Doyle minimaliseerden de omvang van de situatie niet, en op 19 april klaagde Kenneth Roth de genocide aan, in naam van *Human Rights Watch*, terwijl de Franse historicus Jean-Pierre Chretien gewag maakte van een soort 'tropisch nazisme'.

Onder de Belgische journalisten kenden de meesten de Rwandese context beter dan hun collega's, maar zij waren in shock door de doelbewuste moord op tien Belgische blauwhelmen. Ze werden er door hun redacteurs en de nationale publieke opinie toe aangespoord zich vooral op die kwestie toe te leggen. Aangezien de Belgen beschouwd werden als medeplichtigen van het Rwandees Patriottisch Front (RPF) en ze net als de Tutsi met de dood werden bedreigd, werd het de Belgische journalisten bovendien verboden de afgesloten zone van het vliegveld te verlaten. Op 12 april werden ze gedwongen het land te verlaten met de laatste Belgische repatriëringsvlucht. In die tijd bestonden het internet en de mobiele telefonie nog niet en was het vrij moeilijk informatie te verzamelen over de afgelegen provincies. Daardoor was het erg moeilijk de omvang en de methodische aard van de slachtpartijen in te schatten.

Het besef van de dreiging

Ondanks die beperkingen waren veel journalisten, waaronder ikzelf, vertrouwd met de geschiedenis van Rwanda, waardoor ze in staat waren de mechanismen die tot de slachtpartijen konden leiden, te herkennen. We waren op de hoogte van de context waarin Rwanda zijn onafhankelijkheid had verkregen: de Tutsi, de oude geprivilegieerden van de Belgische koloniale mogendheden, waren plots 'onbetrouwbare partners' geworden, omdat ze de onafhankelijkheid van het land hadden opgeëist bij de Verenigde Naties. In naam van democratische beginselen kozen de Belgische autoriteiten de kant van de meerderheid, afgaand op de geschatte verhouding tussen Hutu en Tutsi in het land.

Met goedkeuring van de publieke opinie steunden ze de twee Hutu republieken, die respectievelijk onder leiding stonden van Grégoire Kayibanda en Juvenal Habyarimana.

Van bij het prille begin van de onafhankelijkheid, toen de vroegere koloniale macht een onrustwekkende rol speelde, werden de Tutsi uitgedreven, bedreigd, hun woningen in de as gelegd, hun vee aangeslagen. Ze werden beschouwd als een vreemde stam, afkomstig uit Abessinië, en herleid tot tweederangsburgers, onderworpen aan quota om hun aanwezigheid in scholen en de openbare administratie te beperken. Hun bezittingen werden hen ontnomen en ze leefden onder een permanente bedreiging. Meer dan eens (in 1960, 1962, 1967 en 1971) voerden de verbannen Tutsi militaire acties aan de grenzen, vooral vanuit Tanzania, om de terugkeer naar het land van hun voorvaders mogelijk te maken. Ze stootten steevast op een dubbele reactie. Enerzijds werden de 'indringers' – omschreven als kakkerlakken of slangen om hen te ontmenselijken – teruggedrongen door de Rwandese strijdmachten en hun buitenlandse bondgenoten, de Belgische adviseurs of de Congolese *Force publique*. Anderzijds werden de Tutsi die nog in Rwanda leefden gedeporteerd, in de gevangenis opgesloten en soms gedood. Ze werden beschouwd als medeplichtigen van hun 'verwanten' die vanuit het buitenland streden, en werden als 'interne vijand' behandeld. In werkelijkheid waren ze gegijzeld door bedreigingen die tot doel hadden om de Tutsi bannelingen te doen afzien van een guerrilla-offensief vanuit het buitenland.

De Belgen en de andere buitenlanders die in Rwanda leefden, als werknemers van ontwikkelingsorganisaties of als privéondernemers, waren zich ten volle bewust van die dreiging. Ikzelf hoorde in 1990 zeggen dat de 'langen', een eufemisme voor Tutsi, 'ingekort' zouden worden... Hoewel de eerste jaren van het Habyarimana regime een rustperiode waren, waarin de druk op de Tutsi ietwat werd verminderd, bleef de discriminatie bestaan, de bedreiging was

altijd aanwezig en iedereen wist maar al te goed dat een buitenlandse aanval de veiligheid van de plaatselijke Tutsi in gevaar zou brengen. Daarvan getuigt onder meer de razzia op meer dan duizend Tutsi en oppositieleiders in Kigali onmiddellijk na de aanval van oktober 1990, die werd uitgevoerd op basis van reeds bestaande lijsten. De gevangenen werden naar het nationale stadion gebracht en enkel dankzij internationale druk terug vrijgelaten. Een ander voorbeeld is het moedwillige doden in 1992 van duizenden Bagogwe, een pastorale nomadenstam die in de buurt van de vulkanen was gevestigd en gelinkt werd aan de Tutsi. In 1993 werden tientallen burgers gedood in Bugesera, waar een groot aantal Tutsi voordien al gedeporteerd was. Het mechanisme was altijd hetzelfde: geen 'spontane' slachtpartij, geen opstoot van massaal geweld, maar een systematische en nauwkeurig geplande actie, door goed voorbereide doodskaders, op bevel van lokale autoriteiten die in nauw contact stonden met hooggeplaatste personen in Kigali. Het doel van deze voorbeelden – en er zijn er nog veel meer – is om aan te tonen dat de 'modus operandi' van de genocide in Rwanda niets nieuws was: op een beperktere schaal was ze reeds gebruikt tegen de Tutsi minderheid vanaf 1959, het begin van de sociale revolutie, en in 1962, het jaar van de onafhankelijkheid. Die 'modus operandi' was zonder twijfel bekend bij de Belgen, de Fransen en de buitenlanders die in Rwanda woonden. De Rwandezen kenden ze zeker ook, wat verklaart waarom het Rwandees Patriottisch Front met enige voorzichtigheid optrad. Vooraleer ze een militaire actie ondernam probeerde het RPF eind jaren tachtig te onderhandelen over de terugkeer van de vluchtelingen of het verkrijgen van een paspoort. Ook daarna, tijdens de gewapende strijd, probeerde het RPF tot april 1994 de onderhandelingen te heropenen, om zo een vreedzame regeling te treffen en vergeldingsmaatregelen tegen de 'binnenlandse Tutsi' te vermijden. Dit verklaart waarom het RPF ermee instemde om deel te nemen aan het politieke proces dat

tot de Arusha akkoorden van 1993 leidde, ondanks zijn militaire overwicht waardoor het Kigali wellicht met geweld had kunnen innemen.

De Arusha akkoorden, die onder druk van de internationale gemeenschap werden getekend, riepen uiteenlopende gevoelens op bij de verschillende actoren: het RPF dacht dat de vrede in zicht was, zonder uiteraard zijn militaire structuur te ontmantelen. De politieke oppositie in Rwanda geloofde ook in een echte doorbraak, die ondanks de obstakels mogelijkheden zou bieden tot machtsdeelname. De internationale gemeenschap was eerder naïef. Ze feliciteerde de Rwandese hoofdrolspelers en minimaliseerde de negatieve signalen. Vooral de houding van de Fransen was bijzonder dubbelzinnig: terwijl hun diplomaten het akkoord officieel ondersteunden, ondergroeven ze vervolgens de uitvoering ervan, en verleenden ze steun aan extremistische Hutu fracties. Het Franse leger probeerde zo lang mogelijk in het land te blijven, en hield nog 'technici' ter plaatse na de officiële vervanging van zijn troepen door blauwhelmen van de Verenigde Naties.

Al meteen na de ondertekening van het akkoord waren er talrijke negatieve signalen, zoals de oprichting van *Radio télévision libre des mille collines* (RTLM) met haar haatpropaganda, doelgerichte moorden, en betogingen tegen de Belgische vredestroepen die de Franse troepen kwamen vervangen in november. Ondanks dit alles beschouwde de internationale gemeenschap Rwanda als een laag intensiteitsconflict: in plaats van de 4.500 militairen die de VN hadden gevraagd, kregen ze er slechts 1.548, waaronder de 500 Belgen – paracommando's, die net van Somalië waren teruggekeerd. Zij waren het best uitgerust en georganiseerd, maar ze waren niet opgeleid voor vredesmissies en hadden geen enkele kennis van de situatie in Rwanda. Na hun traumatische ervaring in Somalië werd hun verblijf in Rwanda hen voorgesteld als een vakantie. Toen ze weigerden om in het stadion te worden ondergebracht werden

ze verspreid over achttien verschillende locaties in de hoofdstad, wat hen het voordeel van enig comfort gaf, maar minder mogelijkheden om zich in geval van nood te hergroeperen.

Vanaf het begin heeft Rwanda geleden onder een welwillende verwaarlozing: er waren te weinig VN-troepen, het mandaat was ontoereikend, de leiding over de missie was verdeeld tussen Jacques Roger Boog Booh, een diplomaat uit Kameroen die dicht bij het Franse establishment stond en de Canadese officier Romeo Dallaire, die geen enkele ervaring had in Afrika en in die periode eerder sympathiseerde met het RPF.

De aanloop naar de genocide

Als journaliste werd ik heen en weer geslingerd tussen de voorzichtig optimistische boodschappen van de Belgische autoriteiten en de Rwandese politici (op zijn minst na de ondertekening van de Arusha akkoorden) en datgene wat ik op het terrein kon zien tussen augustus 1993 en april 1994: de haatkarikaturen in de pers, de moord op enkele politieke activisten en zo meer. Na de moord op de Hutu president in Burundi werd de situatie erger: in Kigali werd de moord beschouwd als het bewijs dat de Arusha akkoorden niet werkten en dat men de Tutsi niet kon vertrouwen. Premier Agathe Uwilingyimana liet mij weten dat de Hutu extremisten een aanval voorbereidden op de Belgische vredeshandhavers om hen zo te dwingen hun eenheid – waarop de UNAMIR (VN Hulpmissie voor Rwanda) steunde – terug te trekken. Ze informeerde de Belgische ambassade over die bedreiging, die door andere bronnen werd bevestigd.

In december onthulde een brief, opgesteld door negen Rwandese officieren, het plan van enkele van hun collega's om Tutsi en de leiders van de Hutu oppositie te elimineren. Aangezien de VN geen inlichtingendienst ter plaatse had, stelden de Belgen een klein onderzoekscomité samen. Maar

de totaliteit van de teksten van RTLM werd nooit vertaald...

Op 8 januari bracht een chauffeur met de naam Jean-Pierre, die tot de milities van de Interahamwe behoorde, de Belgische kolonel Luc Marchal (de nummer twee van UNAMIR) op de hoogte van de aanwezigheid van voorraden wapens en munitie in de kelders van het hoofdkwartier van de partij waartoe de president behoorde, en van het bestaan van uitgeruste en getrainde milities. Hij onthulde het bestaan van lijsten met doelwitten, met namen en adressen, en liet weten dat de doodskaders in staat waren elke twintig minuten 1000 Tutsi te doden. Hij was bereid om meer informatie te verstrekken en vroeg enkel beschermingsmaatregelen voor zichzelf en zijn familie. In de overtuiging dat hij de waarheid sprak vroegen kolonel Marchal en generaal Dallaire aan New York de toestemming om de informant te beschermen en om een onderzoek te verrichten naar de verborgen wapens. Dit onderzoek werd meteen geweigerd door Kofi Annan en zijn assistent Aqbal Risa¹. De westerse ambassadeurs besloten daarop om een audiëntie aan te vragen bij president Habyarimana, om hem te bevragen over de aanwezigheid van verborgen wapens. In de dagen die daarop volgden werden de wapens en de munitie over het ganse land verdeeld onder de Interahamwe. Jean-Pierre verdween. Volgens zijn echtgenote werd hij later gedood bij een militair treffen.

De weinige journalisten die in die tijd naar Rwanda reisden, konden zien dat de gebeurtenissen een ongunstige wending namen, maar ze kregen geen enkele informatie over de diplomatieke gesprekken en konden zich enkel baseren op geruchten en op informatie die werd verstrekt door

Vervolg op p.12 →

(1) In zijn memoires *Interventies – een leven met oorlog en vrede* (uitgeverij Atlas/Contact, 2012) geeft Kofi Annan aan dat de inlichtingen, afkomstig van 'Jean-Pierre', gepaard gingen met een vraag om militaire interventie, eerder dan een onderzoek [nvdr].

→ Vervolg van p.11

Rwandese oppositieleiden, maar even gemakkelijk werd tegengesproken door het regime.

De maand februari was dramatisch: er waren demonstraties en provocaties tegenover de Belgische soldaten en bijna dagelijks vonden moorden plaats. Met het doel een genocide te vermijden vroeg de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Willy Claes tot tweemaal toe een wijziging van het VN-mandaat. Honderden waarschuwingen werden naar Washington verstuurd door Amerikaanse diplomaten, veiligheidsagenten en politieke analisten. Tevergeefs.

Omdat ik voelde dat er iets stond te gebeuren, ging ik zo vaak ik kon naar Rwanda. Ik was er eind maart, tijdens het laatste bezoek van de Belgische minister van Defensie, Leo Delcroix. Ook hij pleitte voor de uitvoering van de Arusha akkoorden. Hij ontmoette een door lijfwachten omringde president, aangevallen door extremisten uit zijn eigen rangen, en die er eerder uitzag als een gijzelaar dan als een leider. Verscheidene personen in Kigali vertelden mij dat de president *de facto* de macht was kwijtgeraakt, dat hij het risico liep gedood te worden door zijn eigen extremisten, dat er van alles kon gebeuren, op eender welk moment. Maar ik moet het benadrukken: ondanks de lessen uit het verleden en ondanks de vijandige signalen geloofden de plaatselijke politici en de humanitaire medewerkers niet dat een genocide op grote schaal over het hele land mogelijk was. Ze geloofden nog steeds dat er een kleine kans bestond op de uitvoering van het vredesakkoord en ze geloofden vooral dat de VN-vredesmissie, welke haar mandaat ook was, een bescherming bood, een vuurscherm. Zeker, er waren duidelijke bewijzen dat iets enorms te gebeuren stond in Rwanda – een militaire coup, een slachtpartij in Kigali, de vernietiging van de politieke elite. Maar kan men zeggen dat de voltrekking en de omvang van de genocide honderd procent zeker waren?

Ik denk nog altijd van niet: op 6 april leek de implementatie van het vredesakkoord nog altijd mogelijk. Zelfs de oppositieleiders verlieten het land niet, ondanks de toenemende spanningen, omdat ze dachten dat een akkoord nog altijd mogelijk was. Erger nog: veel Tutsi, die het land hadden kunnen verlaten tijdens de paasvakantie, besloten in Rwanda te blijven, omdat ze vertrouwen hadden in de aanwezigheid en de bescherming van de VN-missie. Zelfs nadat de slachtpartijen waren begonnen, vertrouwden leden van de familie van Landoald Ndasizingwa, de leider van de liberale partij, hun kinderen toe aan de Belgische VN-soldaten, die hen onderbrachten in een technische school, de ETO, in Kicukiro. Twee dagen later, toen Brussel besloot zijn troepen terug te trekken, werden de kinderen achtergelaten, en gedood door de Interahamwe. Brussel heeft nooit de verantwoordelijkheid opgenomen voor hun dood.

In de steek gelaten door de internationale strijdmachten

Zelfs tijdens de genocide had de loop der gebeurtenissen gewijzigd kunnen worden, als het mandaat van UNAMIR zou zijn gewijzigd en de missie versterkt. Tijdens de eerste dagen van de genocide, terwijl de Belgische strijdmachten nog in Kigali aanwezig waren, bevestigde kolonel Luc Marchal in een gesprek met Brussel dat het mogelijk was de slachtpartijen in de hoofdstad te stoppen en de controle over de situatie terug te winnen indien de diverse buitenlandse militaire krachten zouden tussenkomen. Niettemin trok België op 13 april zijn troepen terug, wat de aanzet gaf tot het vertrek van de meerderheid van de VN-troepen. De Belgische diplomaten drongen overigens aan op het vertrek van andere contingents, om het falen en het gebrek aan daadkracht van hun land te verhullen. Op 21 april besliste de veiligheidsraad om de troepen uit Rwanda terug te trekken, ondanks de wanhopige verzoeken van generaal Dallaire en de berichten die

LECTUUR

– Albright, Madeleine, *Mevrouw de Minister. Het persoonlijke verhaal van de machtigste vrouw van de VS.* Anthos/Standaard, 2005.

Annan, Kofi, *Interventies. Een leven met oorlog en vrede.* Atlas/Contact, 2012

Cruellier, Thierry, *Court of remorse. Inside the ICTR.* University of Wisconsin Press, 2010.

Kiernan, Ben, *Blood and soil. A world history of genocide and extermination from Sparta to Darfur.* Yale University Press, 2007.

van alle kanten uit Rwanda kwamen. Een sterk gereduceerd contingent, bedreigd en geïsoleerd, en niet in staat om wie dan ook te redden, bleef achter. Ook hier hadden de zaken anders kunnen lopen. De beslissing om het Rwandese volk aan zijn lot over te laten vloeide niet voort uit onwetendheid. Er waren voldoende rapporten ter beschikking. Het ging om een politiek besluit, en tot op heden weet ik, als journaliste, en ondanks de diverse verontschuldigingen van wereldleiders, waarin ze van een inschattingfout gewagen, niet waarom de internationale gemeenschap niet is tussengekomen. De Tutsi, een kleine Afrikaanse groep die decennialang als tweederangsburgers was behandeld, die geen machtige lobby had waarmee ze de publieke opinie in de wereld en de beslissingsorganen kon bespelen en die de vijandigheid van een Europese staat – een lidstaat van de VN-veiligheidsraad – het hoofd moest bieden, had onvoldoende invloed en niet genoeg bondgenoten die het voor haar konden opnemen. En de pers, die probeerde de wereld te informeren en te waarschuwen was niet eloquent en sterk genoeg om gehoor af te dwingen en informatie in daden te doen omzetten. Waarom? Tot op heden vraag ik mij af in welke mate het in de steek laten van de Tutsi in Rwanda voortvloeit uit een racistische opstelling die veronderstelt dat sommige mensenlevens belangrijker zijn dan andere. ■

Colette Braeckman, journaliste bij *Le Soir*

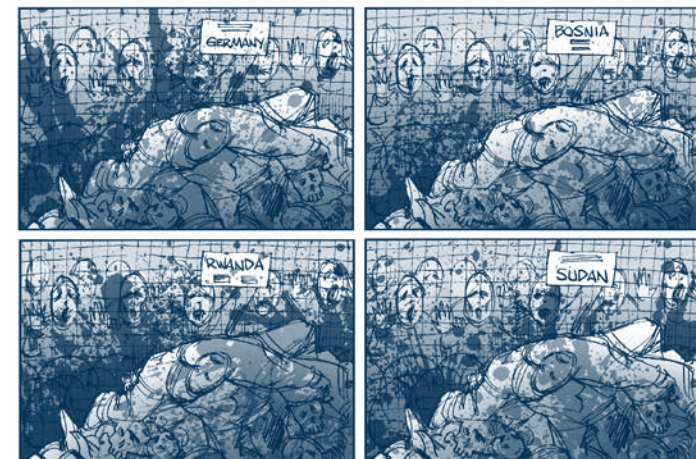
Vertaling: Fabian Van Samang

Lezing georganiseerd aan de Universiteit van Leicester ('Rwanda remembered', 29 januari 2014) met de steun van Wallonia-Brussels International (Belgische ambassade in Londen).

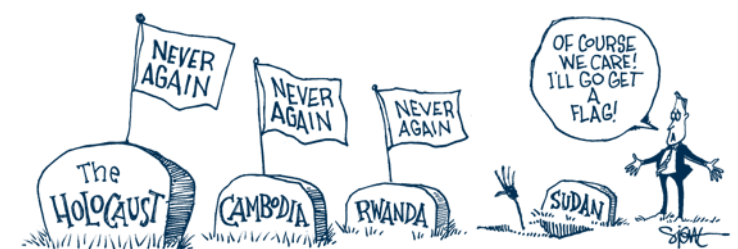
De genocide in perscartoons en foto's

DOELSTELLINGEN: Deze activiteit zet de leerlingen aan om op basis van politieke perscartoons kritisch na te denken over bepaalde facetten van de Rwandese genocide. Het is een interpretatieoefening, waarbij de leerlingen hun kennis van de historische en politieke context moeten aanwenden om een politiek standpunt of bedenking kritisch te analyseren. Ze kunnen de gehanteerde symbolen, de uitdrukkings- en overtuigingskracht van de tekeningen en de gebruikte associaties of vereenvoudigingen bestuderen en bediscussiëren, rekening houdend met de communicatiestrategieën die in de cartoons worden gebruikt.

NEVER AGAIN, AGAIN

✓ De leerlingen kunnen de cartoons in kleine groepjes bestuderen, van gedachten wisselen over de hieronder gestelde vragen en hun besluiten met elkaar delen in een klassikaal, begeleid gesprek. Naast de tekeningen die hier getoond worden, kunnen leerlingen ook werken rond andere cartoons en standpunten met betrekking tot Rwanda en/of andere genocides. Volgende vragen kunnen daarbij richtinggevend zijn.

Vragen

- ✓ In welke (historische, professionele, culturele) context werd deze cartoon gepubliceerd? Tot welk doelpubliek richt de afbeelding zich?
- ✓ Ga na welke symbolen worden gebruikt om de verschillende sociale of politieke hoofdrolspelers voor te stellen.
- ✓ Welke ideeën probeert de tekenaar tot uitdrukking te brengen? Welk standpunt neemt hij in ten aanzien van de kwestie die hij behandelt? Ben je het met het vertolkte standpunt eens, en waarom (niet)?
- ✓ Hoe wordt de internationale gemeenschap in de afbeelding voorgesteld? Welke mogelijkheden heeft de

internationale gemeenschap om tussen te komen in geval van een genocide of andere conflicten? Wat zou een militaire of humanitaire interventie in de weg kunnen staan?

✓ Hoe worden de verschillende volkerenmoorden voorgesteld in de cartoons? Vergelijk de voorstellingswijzen. Wat zijn de uitgangspunten en de impact van deze voorstellingswijzen? De leerlingen kunnen zich voor het debat beroepen op de historische en/of wettelijke context (zoals bijvoorbeeld artikel 2 van het Verdrag ter preventie en bestrijding van de misdaad genocide: 'elke handeling met de intentie om een nationale, etnische, raciale of religieuze groep, geheel of gedeeltelijk, als dusdanig te vernietigen').

✓ Wat leren de tekeningen ons over de manier waarop genocides herinnerd of herdacht worden?

VOOR MEER CARTOONS

- <http://mg.co.za/cartoon/2014-04-08-the-un-and-rwanda>
- www.cagle.com/tag/rwanda/
- <http://weeblyrwandagenocide801.weebly.com/cartoon.html>
- <http://filipsagnoli.wordpress.com/2008/04/03/human-rights-cartoon-5/>
- www.artizans.com/image/MAY1148/
- <http://latuffcartoons.wordpress.com/tag/rwanda/>
- www.cartoonistgroup.com/subject/The-Rwanda-Comics-and-Cartoons.php

Vervolg op p.14 →

Uitbreiding

✓ In kleine groepjes analyseren de leerlingen één of meerdere fotoreeksen rond de genocide in Rwanda of het post-genocide tijdperk. Afhankelijk van het profiel van de leerling kunnen meerdere invalshoeken op de genocide vergeleken worden: verschillende tijdperken, reeksen van Rwandese of buitenlandse fotografen, het perspectief van daders, slachtoffers en overlevenden. Waarschuwing: sommige reeksen, afbeeldingen of informatie kunnen schokkend zijn.

De website van de Franse fotograaf Alexis Cordesse

(www.alexiscordes.com) stelt de volgende series voor:

→ **Isembatsemba**, een zwart-wit serie uit 1996; zie ook de documentaire *Isembatsemba, Rwanda, un génocide plus tard*.

VRAGEN

- ✓ Hoe is de genocide aanwezig in deze foto's die kort na de feiten werden gemaakt?
- ✓ Hoe verhouden beeld en tekst zich tot elkaar in de documentaire?

→ **L'Aveu**, een serie in kleur uit 2004, foto's van mannen en vrouwen die aan de genocide hebben deelgenomen, met uittreksels van hun bekentenissen (in het Frans/Engels).

VRAGEN

- ✓ Wat leert deze serie ons over hoe een mens beul kan worden, of hoe hij zich kan verzetten tegen massabewegingen?
- ✓ Welke rol spelen het menselijke en het onmenselijke in deze serie?

→ **Absences**, een serie in kleur uit 2013, met beelden van de Rwandese natuur.

VRAGEN

✓ Hoe wordt de natuur in deze afbeeldingen voorgesteld? Hoe verhouden die foto's zich tot het beeld van 'het land van de duizend heuvels' en tot de Rwandese genocide? De leerlingen kunnen meer in het bijzonder blijven stilstaan bij de idyllische voorstelling van de natuur en de afwezigheid van alle sporen van de genocide in het landschap.

De website van de Zuid-Afrikaanse fotograaf Jonathan Torgovnik

www.torgovnik.com/pages/gallery/39, bevat een serie getiteld "Rwanda – intended consequences", met foto's van vrouwen die ten tijde van de genocide slachtoffer zijn geworden van verkrachtingen, samen met hun kinderen en de getuigenissen van de moeders (in het Engels).

VRAGEN

✓ Analyseer de verhouding van de moeders tot het verleden, het heden en de toekomst. Duid de gelijkenissen en verschillen aan.

De tentoonstelling "Rwanda in Photographs - Death Then, Life Now"

onder de leiding van Zoe Norridge en georganiseerd naar aanleiding van de twintigste verjaardag van de Rwandese genocide, brengt afbeeldingen samen die gemaakt werden door Rwandese fotografen: <http://autograph-abp.co.uk/exhibitions/rwanda-in-photographs>; zie ook: <http://www.ahrc.ac.uk/News-and-Events/Image-Gallery/Pages/Rwanda-Looking-Forwards-Looking-Backwards.aspx>; en

<http://edition.cnn.com/2014/03/21/world/africa/death-then-life-now-rwanda/>.

VRAGEN

- ✓ Wat is de doelstelling van de tentoonstelling "Rwanda in Photographs"?
- ✓ Hoe wordt Rwanda voorgesteld in het werk van de Rwandese fotografen?

Groepsdebat

Vergelijk de titels van de verschillende series. Welke elementen van de genocide en de daaropvolgende periode komen in de respectieve series aan bod? Welke impact hebben de beelden op onze kennis van of onze visie op de genocide en de periode erna?

ANDERE BRUIKBARE FOTOREEKSEN

"Witness" – door de Amerikaanse fotograaf James Nachtwey: <http://www.jamesnachtwey.com/> (beelden van de begane wredeheden).

"11 Powerful Photos from the Aftermath of the Rwandan Genocide" – door de Amerikaanse fotograaf Michael S. Williamson: <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/04/02/11-powerful-photos-from-the-aftermath-of-the-rwandan-genocide/> (beelden van de Rwandese vluchtelingenkampen).

Fransiska Louwagie, Lecturer in French Studies, Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies, University of Leicester

Caroline Sharples, Docteur en histoire, Centre for German-Jewish Studies, University of Sussex

© PU de Namur

➔ **Publicatie**
MARTELAARSSTEDEN

De moordende waanzin die de « martelaarssteden » trof tijdens de Duitse invasie van België in de zomer 1914, is zonder twijfel een van de meest tragische episodes uit het begin van de Grote Oorlog. Meerdere Vlaamse en Waalse plaatsen, die tot dan toe niets gemeen hadden, ondergingen ongeveer gelijktijdig eenzelfde noodlot, het resultaat van de extreme gewelddadigheid van het conflict. De wredeheden van augustus 1914 veroorzaakten van bij het begin van de vijandelijke bezetting een diep gevoel van onrechtvaardigheid en later een intense wil om te getuigen.

Honderd jaar na de feiten, verenigen historici van zeven Belgische « martelaarssteden » (Visé, Aarschot, Andenne, Tami-

nes, Dinant, Leuven, Dendermonde) hun krachten om niet enkel een historisch relaas te bezorgen van de gebeurtenissen die op identieke wijze het lot bezegelden van die plaatsen, maar ook om te getuigen over de wijze waarop, gedurende de voorbije eeuw, de vlam van de herinnering werd aangewakkerd en de levendige herinnering aan dei verschrikkelijke gebeurtenissen vaste vorm kreeg. De auteurs hebben hun tekst verrijkt met verlerlei illustraties, en maken de lijst bekend van alle slachtoffers gevallen in augustus en september 1914. ■

Axel Tixhon et Mark Derez (eds.), Martelaarssteden. België. Augustus-september 1914, Namur, Presses universitaires de Namur, 2014.

➔ **Prijzuitreiking**
JOZEF TER WEDUWEPRIJS

Op 9 augustus 2014 ontving de heer Paul De Keulenaer in Aarschot de Jozef Terweduweprijs. Paul is sinds jaren lid van de Raad van Bestuur van de vzw Auschwitz in Gedachtenis en zet zich actief in omtrent pedagogie en herinneringseducatie. Hij ontving de prijs voor zijn inzet wat betreft de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in Aarschot. ■

➔ **Lerarendag**
"BELEEF EEN BEKLIJVENDE EN BOEIENDE DAG VOL GESCHIEDENIS EN ACTUALITEIT!"

Prof. Dr. Herman Van Goethem praat in 'Geschiedenis als constructie: vragen over het verleden' over de bril waarmee historici vandaag naar beide wereldoorlogen kijken. Hij vraagt zich af hoe wij binnen dertig jaar aan geschiedschrijving zullen doen. In de workshop 'Een duivelse transitie' legt Marjan Verplancke uit hoe het komt dat in conflictsituaties heel gewone mensen massageweld gaan gebruiken. Simon Gronowski en Koenraad Tinel brengen hun ontroerende en hoopvolle verhaal 'Eindelijk bevrijd'. Ten slotte krijg je concrete tips over herinneringseducatie om het verhaal van Kazerne Dossin uit te

leggen aan je klas. Proef ook van het nieuwe educatieve aanbod in samenwerking met de vzw Auschwitz in Gedachtenis. ■

PRAKTISCH

- _ Woensdag 29 oktober 2014
- _ Kazerne Dossin, Goswin de Stassartstraat 153, 2800 Mechelen
- _ Gratis toegang, inclusief lunch
- _ Inschrijven vóór 15 oktober 2014: www.lerarenkaart.be
- _ info@kazernedossin.eu
- _ www.kazernedossin.eu

IN HET SPOOR VAN DE SHOAH IN POLEN

Studiereis IN HET SPOOR VAN DE SHOAH IN POLEN

Van maandag 20 juli tot en met maandag 27 juli 2015 organiseert vzw Auschwitz in Gedachtenis een nieuwe studiereis naar Polen.

Dat de Shoah veel meer was dan het alom bekende concentratiekamp en uitroeiingscentrum Auschwitz – Birkenau is voor velen evident. Toch is het duidelijk dat wat zich in Oost-Europa voltrok, niet te vergelijken was met wat West-Europa nog te wachten stond. De vooroorlogse Joodse

aanwezigheid in de typerende shtetls, de gedwongen opsluiting in getto's, de qua oppervlakte zeer kleine uitroeiingscentra enzovoort, zijn allemaal elementen waarmee we minder vertrouwd zijn. Tijdens deze zevendaagse studiereis laat vzw Auschwitz in Gedachtenis de deelnemer kennis maken met de vernietiging van de Joden in Centraal-Europa (vooral Polen) tijdens het interbellum.

Om deze inhoudelijk rijk gevulde studiereis optimaal voor te bereiden, worden op voorhand twee informatiesessies georganiseerd. De eerste sessie vindt plaats op zaterdag 7 februari 2015 en heeft tot doel de geïnteresseerden meer praktische en inhoudelijke informatie te verschaffen. ■

PRAKTISCH

- _ Voor meer uitleg:
johan.puttemans@auschwitz.be
- _ www.auschwitz.be

Film DER ANSTÄNDIGE

Der *Anständige* is gebaseerd op de recent teruggevonden brieven van Heinrich Himmler. Cineaste Vanessa Lapa roept op basis van correspondentie, archiefdocumenten en foto's een uniek beeld op van het leven van de SS-topman. Belgische première met Vanessa Lapa in Kazerne Dossin. Een samenwerking met Het Filmhuis en de Stichting Auschwitz. ■

PRAKTISCH

- _ Op 19 oktober 2014 om 19u30.
- _ Goswin de Stassartstraat 153
2800 Mechelen.
- _ www.kazernedossin.eu

CONTACTINFORMATIE

VZW Auschwitz in Gedachtenis
– Stichting Auschwitz,
Huidevettersstraat 65, 1000 Brussel

Tel: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Eindredactie: Henri Goldberg, Philippe Mesnard
Hoofdreductie: Fransiska Louwagie, Fabian Van Samang
Redactiesecretaris: Frédéric Crahay
Redactiecomité Sporen van herinnering: Dirk Lagast, Frédéric Crahay, Sylvain Keuleers, Marjan Verplancke
Graficus: Yann Collin (www.wakeupdesign.fr)
Drukker: Hayez (www.hayez.be)

